

ЛЕКСИКАЛНАТА НОРМА КАТО ИНТЕГРАЛНА ЕЗИКОВА НОРМА

(с оглед на лексикографията)¹

Abstract: In the article a definition and interpretation of the lexical norm in a functional plan is offered, having in mind the central place of the word (lexeme) to be a basic semantic horizon. This requires an integral consideration of the lexical norm as uniting the other norms or all language norms. That supposes isomorphic criteria of taxonomy of lexical markers characterizing the manifestation of the lexeme at all language levels respectively.

Key words: language norm, lexical norm, marker

Езиковата норма най-общо представлява „свкупност от най-устойчивите традиционни реализации на езиковата система, избрани и закрепени в процеса на обществената комуникация“ (Енциклопед. лингв. речник 1990: 337). Това дефиниране е в разбирането на Пражката лингвистична школа и в българското езикознание е представено в трудовете на М. Виденов: „нормата е обобщение на базата на узуса, узусът обхваща цялата динамика на речевата реализация в определени книжовни съсловия“ (Виденов 1986: 21). Езиковата норма се определя като „система от елементи, отразяващи относителната стабилност на елементите на системата“ (Виденов 1986: 21). Коментирайки определението на чешкия езиковед Ал. Йедличка за нормата като „свкупност от езикови средства, намиращи се в колективна употреба с тенденция към стабилизация“ М. Виденов говори за „субективните усилия на обществото да се намесва в процеса на езиковата саморегулация“ (Виденов 1986: 23), което на практика е т.н. кодификация на езиковата норма, срв: (Мурдаров 1985: 529–532). Следователно бихме могли да приложим най-малко два подхода при интерпретиране на езиковата норма (и на лексикалната в частност) – нейното изследване в реалния език – като езикова саморегулация; – и нейното съзнателно определяне, т.е. нейното кодифициране.

Маркерът е многозначен термин в съвременната лингвистика. Сложността при неговото дефиниране произтича от подчертаната му понятийна полисемантичност и полифункционалност, което интерпретират различни лингвистични дисциплини (социолингвистика, стилистика, прагматика, психолингвистика), всяка със своите частни методи и терминологичен апарат. Не бива да забравяме обаче, че маркерът е с родилните петна на лексикографията и това се изразява преди всичко в реалните му възможности да характеризира

лексемата извън нейната семантика, с оглед на комуникативната ѝ функция в най-широк смисъл. Казаното се потвърждава в класическата лексикография, където маркерът се прилага традиционно като т.н. **стилистична бележка** в рамките на речниковата статия. Самият факт, че той е роден именно в лексикографската практика, независимо от различната формулировка на понятийното му съдържание, го характеризира като универсална функционална единица за квалификация на ДУМАТА. Ето защо като универсален функционален квалификатор маркерът носи етикета на езиковия хоризонт, от който лексемата се изследва, и е указателят, етикетът, който определя границите, периметъра на актуализацията на лексикалната единица в речта, т.е. рамките на лексикалната норма.

I. Саморегулация на лексикалната норма в когнитивен аспект

За разлика от граматиката, която е наука за най-трайното, за устойчивото в езика, лексикологията изучава думата изобщо и конкретните думи като езикови единици – лексеми. И макар че тя не е нормативна наука в степента на граматиката, нормата като езикова мярка е присъща и на нея. Всеки носител на определен език интуитивно знае и използва определени думи, назовавайки определени неща, в определен ред, и в определени ситуации на езиковото общуване. **Антропологичният и когнитивният** подход е задължителен при изследването на семантиката и употребата на лексикалната единица в речта и това в най-голяма степен е задача, която лексикографът решава, в една или друга степен, независимо от различните хипотези и парадигми в лингвистичните дисциплини. Изучаването на чужд език започва с посочването на предмети и заустяване на техните названия. Този изпитан метод аналогично повтаря процеса на усвояване на названията на предметите и нещата от заобикалящия ни свят, който предхожда проговарянето при малкото дете. Следователно когнитивното (познавателното) съдържание на лексемата е главното условие за нейната норма. Не бихме могли да назовем нещо, освен както лексикалната норма устойчиво налага като название. В това отношение тенденцията за езиковата саморегулация е толкова силна, че не се нуждае от допълнително кодифициране на лексикалната норма. Ако не знаем названието на определено нещо, би трябвало или да го посочим, или да го нарисуваме, или надълго и широко, в перифразно определение да го опишем така, че да бъдем разбрани. Може би това е главната причина за подминаване на въпросите около същността на лексикалната норма и нейните саморегулиращи и кодификационни механизми. В сфери като книжовен правопис, правоговор, фиксирането и узаконяването, т.е. кодифицирането на езиковата норма е нещо нормално. В лексиката не бихме могли да говорим за кодифициране на лексикална норма в чист вид, освен ако приемем устойчивото единство на форма и значение, изграждащо думата като езиков знак. Лексикална норма изобщо, в чист вид няма – тя е винаги елемент в определена стилистична и

по-широка прагматична речева ситуация. Обвързаността на лексиката от една страна с реалния свят, който думите назовават, и от друга страна, с езика като ментална проекция (картина) на този свят, е сложна и многопластова. Тя започва от процесите на назоваването, които невинаги са прозрачни (напр. ние знаем, че домати е червен, лимонът е жълт, тревата е зелена – това мотивира названията на цветовете: *доматеночервено, лимоненожълто, тревистозелено*; интересно би било, бихме ли могли да кажем *патладжаненобяло*, след като има бял патладжан). Тя (лексикалната норма) преминава през цялостната организация на знанията за света в езика (напр. всички глаголи за движение с краката предполагат движение в *посоката, към която гледаме*, към която сме обърнати с лице, сравн. *ходя, стъпвам, бягам, тичам, скачам* – винаги се предполага че е *напред*, при смяна на посоката се уточнява с друга лексема – *назад, надясно, встрани* и т.н.). Лексикалната норма завършва с неформулирани забрани, които носителят на езика знае априори, срв.: ние казваме *недействителен, неизвестен*, но няма дума *бездействителен* и *безизвестен*, но има *небезизвестен*, въпреки синонимната семантика на отрицателните префикси *не-* и *без-*. Следователно, лексикалната норма в когнитивен аспект е валидна за всяка една дума или за клас, тип думи (напр. частите на речта) и в някаква степен се „кодифицира“ в тълковната перифраза на значението на думата. Казаното обяснява непреходността на лексикографската дефиниция като метод за описание на лексикалната единица.

II. Кодификация на лексикалната норма като функционален квалификатор

Лексикалната норма става „видима“ когато думата се актуализира в потока на речта и това е единствената реалност на езика. В нашето изследване лексикалната норма ще се интерпретира във функционален аспект. От историята на българския книжовен език знаем, че изграждането на лексикалните норми (в писмената и устна форма на езика) тече успоредно с обогатяването на българската лексика и нейното стилово диференциране и специализиране (Мурдаров 1979: 22–28; Мурдаров 2011: 25–41). Обособяването на основните функционални стилове като форми, варианти на употреба, на новобългарския книжовен език, е процес продължителен, който не се измерва механично нито с календарно време, нито с важни исторически и обществени събития в живота на народа, въпреки че последните са от голямо значение. „Нормата отразява една динамична действителност, елементи, които се намират в настъпление, и елементи, които отстъпват – нормата на един съвременен език търпи непрекъснати промени“ (Виденев 1986: 24). Казаното в най-голяма степен важи за лексикалната норма, като имаме пред вид, че лексикалната система е най-подвижна, най-податлива на динамика, произтичаща от извънезикови влияния. В българската лексикална система в периода на устройване на книжовния език процесите са преобладаващо еднопосочни – обогатява се бъл-

гарската лексикална система количествено и качествено и се специализира в процеса на изграждане на функционалните стилове, като устойчиви варианти на българския език.

III. Лексикалната норма като мярка за езиковата устойчивост на определен език

Лексикалната норма (в разбирането на Пражкия функционализъм) включва най-малко три универсални изисквания: 1. Изискване за правилност в употребата на лексикалната единица; 2. Изискване за адекватност в употребата на лексикалната единица с оглед на конкретната речева и комуникативна ситуация; 3. Изискване за точност, красота, естетическа оценка и възприемане на лексикалната единица в определена речева ситуация. Комплексното съчетаване на трите изисквания дава основание да определим **лексикалната норма като интегрална** – тя интегрира в себе си норми от всички езикови нива, като се включва в стилистичната и прагматичната норма и едновременно с това се моделира (или съдържа в себе си) правописната, правоговорната и граматическата норма. Като препоръчва поредица правила и предписания за употребата на думите в речта, така че да отговарят на конкретната езикова ситуация и стратегиите и целите на езиковото общуване, лексикалната норма комбинира езикови елементи с други, неезикови, като тембър и сила на гласа, мимика и жест, облекло, традиционен етикет и др. Всичко това в цялост съставя „мярката на стабилност“ (Енциклопед. лингв. речник 1990: 337) или езиковата устойчивост на един национален език.

Три са главните характеристики на **езиковата устойчивост** на лексикалната норма: 1. Определена историческа продължителност на тази устойчивост; 2. Териториално единство (еднаквост) на тази устойчивост; 3. Ограничаване на езиковото разнообразие – варианти и колебания само в границите на тази устойчивост. В дефинираното понятие **езикова устойчивост** именно лексикалната норма има решаващо значение като **рамка, граница, чието преодоляване разрушава или предполага изменение, динамика на устойчивостта**. Последното не би трябвало да се разглежда тясно и буквално, защото знаем, че в основата на всеки обработен език е неговата богата вариативност и способност да предлага различни начини на изразяване на еднакви смисли и значения. Ето защо, по-скоро бихме могли да определим лексикалната норма като относително стабилна и устойчива, даваща възможност в много по-голяма степен, в сравнение с граматическата норма, напр., да се предложи широк избор на лексикални средства, в зависимост от редица изисквания на конкретния речев акт и съответната комуникативна ситуация. Казаното важи в много голяма степен при: а) диференциация на лексикалните норми между **писмения и устния** начин на езиково общуване; б) диференциация на лексикалните норми на различните пространствени (**териториални**), **социално-професионални и социокултурни** форми на националния език – стандартен

/ книжовен език, диалекти, региолекти, професионален жаргон, градски говор и под; в) диференциация на лексикалните норми в различните **функционални стилове**, жанрове и сфери на употреба. И трите отбелязани случая на езикова диференциация се събират във фокуса именно в лексикалната норма, затова бихме могли да ги разглеждаме и като нейни елементи. За съжаление именно тази интеграция на елементи е слабо изследвана за българския език, което впрочем важи изобщо за лексикалната норма – в общотеоретичен и частен план тя е слабо застъпена в лингвистичната литература. В „История на новобългарския книжовен език“ бегло и твърде неконкретно се говори за нея и обикновено се разглежда като лексикално-стилистична норма (История 1989).

IV. Елементи на лексикалната норма в български език

Лексикалната норма се отнася до ДУМАТА, затова е естествено средоточие на всички езикови стратификационни нива: Напр. лексемата **отечество** в съвременния български език се подчинява на лексикалната норма, съответно:

А. На фонологично равнище: Думата се произнася и изписва според правоговорните и правописни правила в съвременния български език, които са кодифицирани в правописния речник и имат директивен, задължителен характер. Пренебрегването на така определения стандарт се определя като грешка, която поставя под въпрос „разпознаването“ на думата. Нека да припомним затрудненията, които изпитваме при езиково комуникиране с малки деца или чужденци, които се опитват да изговарят български думи.

Б. На морфологично ниво: Лексикалната норма се представя като съвкупност от граматически норми и правила за нейното организиране в речта, произтичащи от принадлежността ѝ към дадена част на речта, като я включват в парадигмите на тази част на речта. Думата **отечество** е съществително име от мъжки род, което предполага форми за единствено и множествено число – *отечество*, *отечества*, както и присъщите за български език форми за определеност – *отечеството*, *отечествата*.

В. На лексикосемантично ниво: Лексикалната норма определя словообразователните и парадигматични характеристики на думата – нейните семантични, структурни и асоциативни връзки с други думи в лексикалната система – производни, близкозначни, противоположни, от същото тематично или понятийно поле и т.н. Така например лексемата **отечество** е основа за създаване на прилагателно име *отечествен*, на съществителните имена *отечественознание* и *отечественолюбие*, с които е в общо словообразователно гнездо. Същевременно общият корен на тези думи ги сродява с лексемата **отец**, която означава: *баща, родител от мъжки пол, мъжът в семейството като родител на някого*. По този начин лексикалната норма на думата **отец** включва в своите граници всички думи, съдържащи същия корен: *отцеубиец*, *отцегугател*, *отцовски*, *отечественофронтовски*, *отечественоотговорен* и

др. Семантичният и парадигматичен елемент на лексикалната норма очертава границите на редица близкозначни думи в споменатото словообразователно гнездо, с различна степен на близост и взаимозаменяемост извън контекст и в определен контекст при актуализация в речта. Думата **отечество** означава същото понятие, което означават думите *татковина* и *родина* – *страната, държавата или региона, мястото, където някой се е родил* и където живее народът, етническото формиране, група, към която той принадлежи. В съвременния български език думите **отечество**, **родина** и **татковина** са семантични синоними, което е елемент на лексикалната норма на всяка една от тях.

В разгледаните три пункта бяха представени онези елементи на лексикалната норма, които са на езиковите равнища, изграждащи думата, т.е. нива по-ниски от нивото на лексиката в езиковата пирамида. Като **централен семантичен хоризонт** в езика (Лотман 1980; Лотман 1994) нивото на думата – лексикалното езиково равнище е основата, върху която се изграждат трите по-високи езикови етажи, разположени над него – **синтактично, стилистично и прагматично** (текстово). В тези три езикови равнища лексикалната норма се включва като елемент съответно на синтактичната, стилистичната и жанровотекстовата норма.

Г. На нивото на синтагмата: Лексикалната норма се вгражда като елемент на синтактичната норма, определяйки съчетаемостта на лексикалните единици в синтагматичен порядък. Следователно, всички вече описани елементи на лексикалната норма на думата **отечество** определят употребата на тази дума в писмено или устно общуване като съставна част на изречение, срв: като **подлог**: *Отечеството, то чака нашата помощ и нашите жертви!* Ив. Вазов; като **допълнение** – *Обичам те, мое мило отечество!* Л. Каравелов; като **непряко допълнение** – *Мила ми Венето, след отечеството си, обичам най-много тебе.* Хр.Ботев; **несъгласувано определение** – *Небето, полята, горите, реките на отечеството.* Същевременно позицията за **съгласувано определение** на думата **отечество** е закрита от синтактичната норма, за тази позиция в изречението се включва друг лексикален елемент – прилагателното **отечествен**, срв: *Отечествените хубости са несравними с тези на другите отечества.* Следователно синтактичната норма съдържа, но и зависи от лексикалната норма. Тя интегрира всички изисквания, свързани с елементите на лексикалната норма, включително смисловата и семантична съчетаемост и съответно заемането на определена позиция като част на изречението. Лексикалната съчетаемост, макар изследвана многократно и от различни гледни точки, си остава едно от най-сложните за обяснение неща във функционирането на езика. Така напр. трудно бихме приели за смислово правилни изречения като: *Гардеробът е моето отечество; Куфарът е отечеството на пътника.* Подобни изречения обаче не са абсолютно невъзможни, защото знаем, че в езика няма неправилни и грешни неща, а неправилно или неуместно казани или написани. В приказка, басня, в ироничен контекст подобни

изречения са напълно нормални. Ето защо не бихме могли да говорим за лексикална норма или лексикален елемент на езикова норма в изолиран, чист вид, а винаги би трябвало да отбелязваме онези невидими смислови връзки, които я интегрират в цялостната система на нормативност на един език.

Д. На стилистично функционално ниво: Първият и най-съществен признак на определен функционален стил това е *целенасоченият устойчив избор* и коопериране на лексикални единици, традиционно закрепени като характерни, присъщи за този стил. Стилистичната норма е сложна и в езиково отношение интегрира в себе си като елементи нормите на всички равнища от езиковата пирамида. Това интегриране е динамично, в различна степен на превес на лексикалния елемент, в зависимост от функционалните изисквания на конкретен езиков стил или определена сфера на езиковото общуване. Стилистичната норма е кодифицирана като функционална, комуникативна и социолингвистична, но нейните конкретни прояви в речта винаги са свързани с избор на едни или други лексикални единици, тоест лексикалното равнище със своите норми захранва устойчиво определен функционален стил с неговите изисквания и предписания за избор и организация на лексикалните единици. Устойчивата закрепеност на избора на единица и организация на единиците (съчетаемост, синтактична форма, лексикален или семантичен вариант, конструктивна и жанрова форма, емотивно-оценъчна стратегия и др.) характеризират определен функционален стил и съответно маркират предпочетените при избора лексикални единици, на фона на *общостиловата лексика* (Бояджиев 1998: 202) и ги закрепват трайно като *лексикален задължителен* елемент на стилистичната норма.

С други думи, в зависимост от стила на определено изказване, се прави препоръчан избор на лексикалните единици и съответно на начина на тяхната синтактична организация в изречения. Така напр. изречението: *В простичката думица бащиния, татковина, отечество, родина се побира всичко, което ни е скъпо.* (Ст. Станчев), може да се определи като правилно и вярно, съобразено с българската езикова норма от епохата на Възраждането, според която думата *бащиния* е равнопоставена на думите *отечество* и *родина*. За съвременния носител на българския език думата *бащиния* е с неодобрителна конотация и той би я изключил от подобен най-общо положителен контекст. Този пример показва не само сложната взаимовръзка на лексикалната и стилистичната норма, но и подчертана определяща роля на лексикалния елемент. Същевременно очевидно е, че макар и сравнително устойчива, лексикалната норма също е релативна – тя се променя в зависимост от историческата перспектива, лингвогеографската и емотивно-оценъчна вариативност на всяка конкретна лексикална единица.

Е. На прагматично-комуникативно ниво: Езиково-комуникативната норма е макронорма. Тя включва всички езикови елементи като задължителни, независимо, осъзнавани или не, от говорещите определен език или схващани като предписания за определени езиковокомуникативни сфери, или

варианти на един национален език. На това най-високо и най-сложно езиково равнище се събират в кадъра на речевия акт всички езикови и поведенчески норми. Определяща е макронормата на жанра и на езиковата ситуация. Лексикалният елемент в тази макронорма е сложно интегриран за всяка една актуализация на лексикалната единица.

Доколко всяка актуализация е сама по себе си уникална и неповторима, макар и устойчиво мотивирана от съществуващите норми, ще илюстрираме с известното пародийно стихотворение на Елин Пелин **Отечество любезно**: *Отечество любезно, уроки да не са ти, ама си много мило и убаво си ти! Земята ти земя, небото ти, небо! Е бая със зор изкарваме лебо и малко на законо дъската му клопа, ама инат чиним на цела Еропа!... Отечество любезно, де да пада лебо готов от небето, че турим у торбуту, че седнем край селото, цел ден че се дзверим на твоите красоти. Че окам колко можем: Отечество любезно, е убаво си ти!*

В цитираното стихотворение Елин Пелин съвместява в жанровите особености на хумористичната пародия различни, несъвместими, даже алогични стилоезикови елементи. Диалектни думи са употребени в тържествен одичен контекст, което има хумористичен ефект. Особено силен е този ефект в поантата: *Гявол да го вземе, отечество мило! Нека да си дума, кой каквото сака, нека да си лаят псета у сокака, ама и Русия на Деда Ивана да дойде да каже: триста гроша давам! Отечество мило, я те па не давам!*

Търсеният естетически ефект е постигнат чрез преливане на патриотичен патос в битоворазговорен монолог на шопски диалект. Авторът е употребил несъвместими стилови и езикови единици, диалектни думи и диалектни и просторечни варианти на думи (*уроки, убаво, небо, бая, зор, леб, чиним, окам, гявол, дзверим, деда, па, пцета*) като равнопоставени с книжните (*отечество, любезно, красота*). От стилноезикова гледна точка тази пародия е уникална и пример, че лексикалният ресурс на един език, с всичките лексикални единици и техните варианти, е своеобразно картотекиран от лексикалната норма, която присъства винаги при актуализацията на всяка лексикална единица, дори тагава, когато е нарушавана.

V. Маркерът като индикатор на лексикалната норма

Най-общо три са измеренията, в които се изследват лексикалните единици: Очертава се тяхната **трайност във времето**, т.е. изследват се в исторически аспект – от една страна, с оглед на историята на народа, който говори определен национален език и от друга страна – с оглед на диахронията като вътрешноприсъщ развой на този език; Изследва се тяхната **релация в пространството** – лингвогеографската характеристика на лексемите като принадлежащи към определен региолект, диалект, градски говор; В **културноантропологичен аспект** – тяхната обвързаност с определени социални, професионални и други общности и комуникативни сфери. Както вече беше

казано, маркерите са индикаторите на лекскалната норма и именно тези три гледни точки определят съответно три изследователски подхода, за които можем да твърдим, че са основа за **типологията на лексикалните маркери**:

Лексикално-стилистичният подход на изследване на лексикалните единици подлага на анализ най-общо тяхната семантична обвързаност с определени стилове и речеви жанрове в книжовния език. Маркерите, които картотекират думите в лексикосемантичния анализ, са **стилистични маркери**. **Стилистичният маркер** е лексема или етикет, символ, бележка към лексема, който характеризира преди всичко стилистичната принадлежност на тази лексема като устойчиво присъща на определен стил, т.е. като стилоопределяща.

Социолингвистичният аспект на изследване на лексикалните единици анализира лексемата в исторически, социален, професионалнокултурен и териториален план. В този аспект говорим за **маркери кодове**. **Маркерът код** е лексикална единица или бележка, символ, етикет към лексикална единица, характеризираща лексемата социолингвистично, с оглед на нейните лингво-географски, исторически, социокултурни и производствено-професионални особености в нейната употреба. Под **код** се разбира своеобразен „мини език“, обособен, устойчиво присъщ на определена езикова среда, съответно детерминирана териториално, социално и исторически. В социолингвистичен план **кодът** се определя най-общо като „комплекс от правила за функционирането на езика в зависимост от сферата на речевата дейност“ при отчитане на екстралингвистични комуникативни фактори, комбинирани с езиковите: характерът на общуването (писмено, устно или онлайн), официално или разговорно, монологично или диалогично, директно или дистантно - всичко това се диференцира в речевия акт със съответната лексикална норма, означена с **маркер код**. Говорим за своеобразна специализация на лексикалната единица, която присъства в готов вид като възможност или предписание, и колкото и да изглежда, че не се поддава на кодифициране, по същество е лексикална норма с различна за всеки отделен случай степен на задължителност като „следствие от социалния императив, от одобрената от общественото мнение организация на изразните средства“ (Виденев 1982: 166).

Психолингвистичният аспект на изследване на лексикалните единици ги анализира от гледна точка на изразяваната от тях емоция, оценка и волева стратегия, както и съответната реакция. Маркерите, които разпределят лексикалните единици според тези критерии са **маркери регистри**. **Маркерът регистър** представлява лексема или символ, етикет, бележка към лексема, която характеризира най-общо отношението, волевото и емоционалното състояние на говорещия и съответно стратегията за възбуждане, за предизвикване на същото или друго отношение, емоция или поведение като реакция на прогнозиран резултат – очакван езиков отговор, конкретно действие, проява и под. Терминът **регистър** в лингвистиката се свързва с теорията на дискурса на австралийския лингвист М. А. Халидей и неговата школа (вж.

по-подробно Енциклопедия 1994: 211). В съвременната лингвистика регистърът характеризира общата психофизиологична и социокомуникативна информация, която съпътства всеки речев акт, главно с оглед на участниците в него и то за всеки отделен комуникант като индивид. Следователно **регистърът е многомерна информативна единица**, която езиково се материализира чрез **езиковия код** (социолингвистично), чрез **функционалността** (стилистично) и чрез т.н. **тоналност** (психолингвистично). **Тоналността** изцяло е езиков и поведенчески вариант, съзнателно избран или несъзнателно проявен, от индивида комуникант, като израз на неговото психофизическо състояние в момента – настроението му, целите му, реакциите му и пр. в рамките на определен регистър. **Тоналността** е зависима от **регистъра** на общуването, от позицията на отделния участник – така напр. в дискурс на погребение общата тоналност е скръб, но тя се изразява обикновено в два регистъра – този на близките на покойника и този на другите участници в церемонията, които поднасят съболезнования, вербално изразяват съпричастност, съчувствие. **Тоналността** се откроява от един неутрален хоризонт, над който са разположени тоналности на положителните чувства, а под него – отрицателни. В лингвистичната литература се говори за **положителна (одобрителна)** и **пейоративна (неодобрителна)** тоналност, което е доста схематично и примитивно, с оглед на богатата палитра от емоции и състояния, езиково дефинирани в названия или изразени в семантиката и конотациите на лексикалните единици. Максим Стаменов, разсъждавайки за пейоратива като „семантична характеристика на езиковите изрази, най-вече означения за лица, които пораждат негативни пренебрежителни конотации“ (Стаменов 2011: 156), търси смисъла на тази универсалия в експлициране на отношение спрямо определени значения и техните референти с езиково специфични средства на равнището на отделната дума (Стаменов 2011: 158). Разбира се, казаното важи не само за пейоративността, а за изразяването на всички емотивни и ментално-волеви състояния в езика. Макар че говорим за психически и ментални феномени, езиково те са експлицирани богато, като количество названия, значения и конотации, и същевременно са подредени, картотекирани в рамките на крайните състояния, очертаващи границите на множества, които имат обща, макар и с различна степен на интензивност, тоналност: срв: *страх/смелост; нежност/грубост; умен/глупав; хубав, красив, прекрасен/грозен, отвратителен*.

Същественото при езиковото отразяване и възприемане на въпросните психически и ментални феномени е разграничаването на **назоваването** на емоциите, отношенията, оценките от тяхното **изразяване** и **проектиране** в езика чрез използването на други езикови средства. Въпреки това обаче, централният емотивен хоризонт в езика, ако можем така да перифразираме казаното от Лотман за думата като „основен семантичен хоризонт“, е лексикалната единица с нейните многобройни валенции към всички езикови равнища в езиковата система. Този факт е отразен и при разглеждането на

пейоративността от М. Стаменов: „Когато става въпрос за връзката между емоция и лексикално значение на думата, която я назовава или изразява, има две възможни отношения: на именуване... и на изразяване“ (Стаменов 2011: 215–216). Следователно в дефинирането на съответната лексема **маркерът-регистър** е определящ, независимо дали е изнесен извън дефиницията на лексемата като указател за нейната употреба или е компонент на самата дефиниция – срв. напр. дефинициите на междуметията.

VI. Типология на маркерите в лексикографски план

По традиция в лексикографската практика лексикалните единици се разпределят в различни **лексикографски типове** (Апресян 2001: 18) – по части на речта, по тематични групи, по сходство на лексикографското описание, начините на дефиниране, по сфера на употреба, по произход и т.н. Всяка лексикална единица има свои възможности на актуализация в речта, които са устойчиво присъщи, в зависимост от лексикалното ѝ значение и от традиционните ѝ употреби, което най-общо се интегрира в лексикалната норма. Маркерите като индикатори на нормата в лексикографията обикновено се наричат **бележки**, но независимо от това, традиционната типология на **лексикографските бележки** всъщност следва разгледаната в изложението типология на маркерите както следва:

Лексикографски бележки за стилистичните маркери: За съвременната българска академична лексикография са характерни следните: *Книжно, Разговорно, Просторечие, Поетично, Народнопоетично*, както и бележки, определящи лексемата като стилистично закрепена към определен функционален стил – *Официално-административен, Публицистичен, Научен, Научнопопулярен, Тържествен, Риторичен, Поетичен/художествен*.

Лексикографски бележки за маркерите кодове: За съвременната българска академична лексикография са характерни следните:

А. Лексикографски бележки за историческата и географска перспектива на лексикалната единица: *Книжовно, Диалектно, Жаргон, Интердиалектно, Региолектно, Остаряло, Ново, Неологизъм, Архаизъм, Историческо*.

Б. Лексикографски бележки за сферата на употреба на лексикалните единици: Това са бележки, които определят принадлежността на лексикалните единици към специалните, професионални и терминологични подсистеми на лексикалната система на българския език. В многотомния *Речник на българския език* те са изброени в специално приложение, като са отбелязани в съкращения както следва: *авиаци. – авиация, агроном. – агрономия* и т.н. (РБЕ 1977: 43–47). Изброените бележки за сферата на употреба характеризират преди всичко научната терминология като устойчиво присъща на научния стил на съвременния български език, което доказва твърда лексикална, стилистична и социолингвистична норма за думите с професионално, специално и терминологично значение.

Лексикографски бележки за маркери регистри: За съвременната българска лексикография са характерни следните: *Одобрително, Неодобрително, Грубо, Ругателно, Вулгарно, Фамилиарно, Иронично, Шеговито, Подигравателно, Пренебрежително, Снизходително*. Изразяването на широката гама от емоции и отношения – *възторг, радост, жалост, скръб, съчувствие, страх, забрана, заповед, колебание, молба, съжаление, искреност/неискреност, лицемерие, измама, лъжа/истина* и т.н. става в лексикографската дефиниция, в случаите, когато е наличен семантичен компонент в значението или конотацията на определена дума, срв.: **държа**.... 6. *Прех. Разг.* В знак на почит, уважение, подавам върхната дреха на някого или нещо друго, като му помагам да се облече или да си послужи с него. *Той стана и държа палтото на лекаря...* М. Грубешлиева; 18. *Непрех. Прен.* Придавам голямо значение, обръщам голямо внимание на някого или нещо; ценя. *Държа на семейството си повече от всичко друго.*

В заключение ще обобщим, че лексикалната норма със своя интегрален характер присъства във всички прояви на езиковата нормативност, и съответно в нейната кодификация. Най-убедителното доказателство за това е лексикографията във всичките ѝ жанрове. Всеки един жанр речник кодифицира определени елементи на лексикалната норма на даден език, в зависимост от конкретните си цели, задачи и съответно концепция, като използва както традиционните лексикографски бележки - маркери така и възможностите на лексикографската дефиниция. В този смисъл именно лексикографската практика очертава лексикалната норма или отделни нейни елементи като мярка на устойчивост и самобитност на националния език в неговата цялостна знакова и социокултурна същност. Известно е, че именно в лексикално отношение езиците са различни и уникални, а лексикалната им норма е мярката на тяхната устойчива стабилност в процесите на езикова конвергенция и асимилация.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Изследването е проведено с финансовата подкрепа на Фонд „Научни изследвания“, Проект ДТК 02–52/2009 „Комплексно изследване на българската лексика и фразеология като част от културното наследство и националната идентичност“.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян 2001:** Апресян, Ю. Д. Синонимия предикатов группы *ждать*. // *Слово. Юбилеен сборник, посветен на 70-годишнината на проф. И. Червенкова*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Бояджиев 1998:** Бояджиев, Т. Лексикология. // *Съвременен български език*. София: ИК „Петър Берон“.

- Виденев 1982:** Виденев, М. *Социолингвистика*. София: ДИ „Народна просвета“.
- Виденев 1986:** Виденев, М. *Норма и реч*. София: ДИ „Народна просвета“.
- История 1989:** *История на новобългарския книжовен език*. София: БАН.
- Енциклопед. лингв. речник 1990:** *Лингвистическият енциклопедически словарь*. Москва.
- Енциклопедия 1994:** *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Pergamon Press.
- Лотман 1980:** Лотман, Ю. М. Лекции по структуральной поэтики. // *Труды по знаковым системам. Ученые записки Тартуского университета*. Вып. 160. Тарту.
- Лотман 1994:** Лотман, Ю. М. Язык как материал литературы. // *Ю. М. Лотман и Тартуско-Московская семиотическая школа*. Москва: ГНОЗИС.
- Мурдаров 1979:** Мурдаров, Вл. Формиране на книжовноезиковите норми (според историята на съвременния български книжовен език). // *Изследвания на историята на съвременния български книжовен език*. София: БАН.
- Мурдаров 1985:** Мурдаров, Вл. За нормите на съвременния български книжовен език и тяхната кодификация. // *Български език*, № 5, с. 529–532.
- Мурдаров 2011:** Мурдаров, Вл. Формиране на правоговорната норма на новобългарския книжовен език. // *От любословие към езикознание. Приложение към списание Български език*, с. 25–41.
- РБЕ 1977–2012:** *Речник на българския език*. Т. I–XIV. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Стаменов 2011:** Стаменов, М. *Съдбата на турцизмите в българския език и българската култура*. София: Изток-Запад.